

keket vesztünk vele – de hát a haladás nemcsak új értekekkel hoz magával, hanem egyúttal félresodor örökkérvényűeknek tekintett régieket. A *hajdani titkok lelepleződnek*. Talán ez ennek a Pergamon enciklopédianak a maradandó üzenete.

(Clark B. R., Neave G. R. eds. 1992 *The Encyclopedia of Higher Education I–IV*. Oxford etc.: Pergamon Press)

Kozma Tamás

OPUSZ ÉS ESSZÉ

Az életműveket összefoglaló munkák különbözők lehetnek. Az egyik típus az ezeroldalas, többkötetes *opus*. Ez a típus a szerző évek, évtizedek során összeírt munkáit összecsiszolva újra közli. E műveket kézikönyvként használjuk, s örülünk, hogy létük felment minket a korábban kispéldányszámban, esetleg csak folyóiratokban megjelent tanulmányok könyvtári keresgélésétől. Másfelől – legyünk őszinték – e műveket általában azok veszik meg, akik a korábban megjelent tanulmányokat, kismonográfiákat már korábban is olvasták, korábban elköszöntötték belőlük jegyzeteiket és tudat alatt már előre bosszankodnak, hogy a hivatkozási helyeket újra kell majd azonosítani. Legfeljebb a purista, leleplezőknek – vagy legyünk jóindulatúak, a tudománytörténet ínyenceinek – okoz öröömöt, hogy az átdolgozott tanulmányokban felfedezik egy-egy jelző eltüntetést, egy-egy kötelező hivatkozás kicsérélődését más – talán divatosabb – hivatkozásokra...

Ladányi Andor nem ezt a megoldást választotta. A magyar felsőoktatás a huszadik században című könyv – Ladányi eddigi könyveinek tanulmányainak összesítésével – ezeroldalas, nagyalakú, keménykötni, név és tárgymutatóval ellátott, ötezer forintos kézikönyv lenne. E 135 oldalas könyv azonban kisalakú, puhafedelű, kevés hivatkozással, s csak szövegközi idézetekkel dokumentált munka – valami olyasmi, amit az emberek – tanár szakos főiskolai hallgatók, nem oktatástörténetre szakosodott történészek, nem huszadik százados neveléstörténészek, a felsőoktatás alapvető összefüggése iránt érdeklődő nem történész szakemberek – is olvashatnak.

Az opponens persze nem tudja magát függetlenítői attól a belső tudásától, hogy a könyv egy-egy fejezete mögött az elmúlt évtizedekben megjelent egy-egy Ladányi monográfiára vagy legrosszabb esetben többives szaktanulmány áll.

A könyv – vagy, hogy újra hangsúlyozzuk, a mögötte álló virtuális „Ladányi-összes” – több szinten ragadja meg a felsőoktatástörténet problémáit.

Az egyik alapvető szint a statisztikai vizsgálódásé. Míg más Ladányi művek erénye az adatok szinte teljes körű összegyűjtése – néhány éve jelent meg pl. a nemzetközi felsőoktatásstatisztika. Ladányi által elkészített monumentális (s a nemzetközi irodalomban páratlanul mondható) adatgyűjtése –, addig itt a jól válogatottság erényéről beszélhetünk. A táblák és grafikonok a hallgatólétszám ágazatonként megoszlásának változásáról tájékoztatnak a szükséges és elégsges mértékben – valószínűleg azért csak erről, mert a többi tárnyalt kérdésben a tanulók felekezeti, társadalmi összetételenek változása kérdésében az adatok folyamatos magyarázatra szorulnának. Néhány áttekintő táblázat azonban nem ártott volna erről sem, de ne legyünk telhetetlenek.

A másik szint a politikatörténeté. A politikatörténet a szó hagyományos értelmében: a politika az, ami a *politics* szfériájában mozgók – elsősorban a kormány, vagy a parlamenti ellenzék – képvisel, a felsőoktatáspolitika egyéb szereplőinek küzdelmét (amit hagyományosan *policy of higher education*-nek nevezünk) Ladányi általában *szakmai* törekvésekne nevezi. E politikatörténet háterében végig ott van a huszadik századi oktatáspolitika illetve nagypolitika egésze, Ladányi a szükséges és elégsges mértékben keveri az alrendszeren kívüli és belüli történéseket. A politikatörténeti elemzés kiegynysúlyozott minden felsőoktatáspolitikát a maga immanens logikájából kíván megérteni és sommás „negatívumokkal” egyiket sem jellemzi. (Természetesen a nyilas korszak kivétel – de még ott is leszögezhető az, hogy a nyilas kormány általános céljainak elfogadhatatlanságát nem kell felhoznia érvül – a felsőoktatási anyagon önmagában is dokumentálhatók 1944 ószénk kormányzati céljai és eszközei...) Minden olvasónak jogában áll persze az egyes korszakokat kissé másképpen megítélni – a recenzens például a Horthy-korszak, s különösen a harmincas évek viszonyairól sokkal borúsabb képpel rendelkezik, mint a szerző -, de a munka adatgazdagása és ténysszerűsége a más nézőpontok számára sem teszi fölöslegessé a politikatörténeti interpretáció végigkövetését.

A harmadik szint az intézménytörténeté. Nem abban az értelemben persze, hogy mondjuk a Vendéglátóipari Főiskola létrejöttéről és sorsáról szólna, hanem abban, hogy Ladányi művéből egy pillanatra sem tűnik el az a szempont, hogy az intézményeknek külön-külön történetük van. Az intézmények egyenként szereplői az országos felsőoktatástörténetnek is: azaz statisztikailag talán értelmes aggregáció az, hogy „tudományegyetemek”, de a valódi történetben a budapesti egyetem, vagy a debreceni egyetem szinte mindig külön-külön szereplő. Ez a szempont fellírja a figyelmet a közoktatástörténetírás és a felsőoktatástörténetírás módszertani különbözőségére is. A közoktatástörté-

netben a központi akaratot tükröző miniszteriális iratok és nyomtatott források „ellenpontja” szinte sosem intézményszintű: azaz a szakmai szervezetek, tanáregyesületek dokumentumai az intézmények felől érkező ellenvéleményeket már valamilyen mértékben aggredálják. A közoktatási történet szereplőjeként a miniszteriumi osztályal szemben fellépő erők szinte minden indokoltan tartják annak hangsúlyozását, hogy nem egy-egy középiskola példája alapján írják cikkeket, mondják el parlamenti beszédeket. A felsőoktatásban viszont a miniszteriummal szemben álló legfontosabb szereplő maga az intézmény – a „felsőoktatáspolitika ágazati problémái” igen gyakran eufemisztikus megfogalmazás. Ha pl. az állam szerepérol beszélünk a mérnökképzésben a század első felében, az a látszólagosan magas szintű általánosítottság ellenére valójában a Műegyetem és a miniszterium kapcsolatát jelenti. Az „egyetemi képzés túlzottan Budapest centrikus” típusú érvek pedig egészen konkrétan azt jelentik, hogy az érvével a szakterületen létező egy-két vidéki felsőoktatási intézmény számára akar bővebb forrásokat.

A felsőoktatás kutató Ladányinak olyan dolgokra is tekintettel kellett lennie – amit jelen munkában talán csak egy-egy félmondat bizonyít, „mögötük” áll viszont egy-egy féléves kutatás vagy éppen szaktanulmányok –, hogy az egyes intézmények speciális képzési struktúrája sajátos, „nem aggregálható” szempontokat vitt az intézmények életébe és az őket képviselők felsőoktatáspolitikai magatartásába.

Ladányi nem pozitívista történész: a jelenségek leírása után szinte minden következik valamiféle értékelés, amely pozitívnak vagy negatívnek – illetve részben ilyennek részben ilyannak tekintheti a folyamatokat, vagy éppen célokat. Sokan akit az értékmentes weberi paradigmát követik, talán zavarónak tartják ezt a jelenséget, de ha őszintébbek vagyunk úgy ítélniük meg, megkönyíti a dolgunkat. A magát értékmentesnek mondó történésznek, felsőoktatáskutatónak ugyanis szintén vannak értékei, van értékeléte a dolgoról, de az látens, az olvasó dolga, hogy a „tényeket” a „kommentároktól” a kommentárokat pedig az interpretációtól elválassza. Ladányi viszont mintegy magától értéződővé teszi azt a két (kiolvasható) szempontot, amelynek alapján a tényeket pozitívnak vagy negatívnak értékelni: az egyik ilyen szempont a „szakszerűség” a másik a „növekedés”. A „szakszerűség” szempontjának alkalmazása azt is mutatja: Ladányi a magyar tudomány történetében is elköpesztően tájékozott: a legkülönbözőbb szírákbeli tudósok professzori kinevezését-felmentését, a legkülönbözőbb tanszéki átszervezéseket, currículum-reformokat képes szakszerűségi szempontból értékelni. A szakszerűség ekképpen kiemelkedik „a pillanatnyi szakmai elfogadottság” világából és a „történelem mérlegére” kerül: szociologikusabban és cíni-

kusabban fogalmazva: szakszerűnek az számít, amit a tudomány-technika fejlődésének interpretációját *ma* meghatározó tudomány és technikatörténészek annak gondolnak. Ez – átfogó műről lévén szó – feltétlenül előny és magasabb szempont. Mindez persze nem mentesíti a munka alól azokat a kutatókat, akik tudás és tudományszociológiai szempontból veszik górcső alá a professzori kinevezéseket intézményi és tantervi reformokat: ők kimutathatják majd, hogy egy-egy professzori kinevezés melyik tudományos-szakmai csoport győzelmet jelenti – s ez *milyen politics-szal* és milyen *policy-val* függ össze.

Mindez nem fogja érvényteleníteni a „történelem mérlegén,” kialakított szakszerűségi megítélet, tekintettel arra, hogy a tudomány végső soron nemzetközi jelenség, s magyar tudomány (valamint persze a magyar felsőoktatás követő természetű.) Azaz a magyar felsőoktatáskutatónak, a *hazai felsőoktatásról* szólva nem kell pl. a relativitáselmélet tudássociológiai és érdekháttérrel feltérképeznie – tegyük ezt az amerikai és német felsőoktatás kutatói -, a magyar felsőoktatáskutatónak elég azt minősítenie, kik és milyen tanszékeken ismerték fel, hogy „ebbé az irányba megy a világ” – és ettől kezdve csak szóhasználati kérdés, hogy szakszerűnek nevezzük ezt, ahogy Ladányi teszi, vagy „nemzetközi referenciacéspontokat elfogadónak” ahogy egy másik, mondjuk „politológiai” paradigmában tennénk.

Hasonlóképpen állunk „a növekedés” szempontjával. A „növekedés”, mint forrásbővülés, tömeges épületbővülés stb. kétségtelenül a magyar oktatáspolitika centralizált – redisztributív korszakaihoz kötődik leginkább, ugyanakkor – és ez éppen az *Educatio „tömegesedés-számához”* illő tanulság – a növekedés hiánya vagy visszafogása sem mindig és minden esetben járt együtt a „színvonalallal.” Az oktatás színvonalának hatnyatlásáról épp annyit beszéltek a két háború között a zárt szám idején, mint a századfordulón, a nyitott kapuk idején, s szinte ugyanannyit a nyolcvanas évek európai átlagban kiemelkedően alacsony korcsoport részvételi adatai mellett, mint manapság. A „színvonalromlás” megtapasztalása mögött, ha azoktól a szempontoktól eltekintünk, amit Lukács Péter a *Színvonal és selekciónban* annak idején olyan frappánsan megríti, tulajdonképpen az egyetemi két szerepítelmezésének: a szakértelmi-szakmai képzésnek és a tudósítóképzésnek, illetve a felsőoktatás egészé két funkciójának – a szakképzés és az „értelmi-szakmai szocializálás” – kibékíthetetlen ellentéte áll. Másfelől – miközben a növekedés vagy forrásbővülés konkrét részletei csoportidekek harával és alkuvával írhatók le – az egész történet végső soron nemcsak a pillanatnyi csatáktól, de még a politikai rendszer egész átalakulásától is független világtenencia. (Mindez persze nem teszi szükségtelennek az arról való töprengést, hogy a felsőoktatás mely alága-

inak megóvása és a tömegesedéstől való „elitisztikus” elszigetelése lenne célszerű – dehát ez már végképp nem tartozik ide.)

A Ladányi-kötet és mögötte a Ladányi életmű színtézis: a magyar felsőoktatás huszadik századi történetének kerek, befejezett történetét nyújtja. Kuhn-i értelemben vett paradigmájába belül nincsen több megírivaló. (Az állítás súlyos, de azért nem példatlan: olyan művekkel-szerzőkkel állítjuk Ladányit párhuzamba ezzel, mint Hatvany Petőfi kronológiája, vagy Győrffy Árpádkori történeti földrajza, Kosáry 18. századi művelődése.) Mindez azonban a legkevésbé sem jelenti azt, hogy a kérdéssel foglalkozó szakemberek, PhD hallgatók, szakdolgozók számára nincsen tennivaló. Nagyon is van. Ladányi paradigmájában és absztrakciós szintjén ugyanis az intézmények növekedéséről, fejlődéséről, korszerűsítéséről van szó – s persze az ellenére ható folyamatokról. Ladányinál ezek a történések „az elemi tények” – s ezek általának össze azután tendenciáikká. Ha azonban ezeket nem elemi tények, hanem magyarázandó összefüggésnek tekintjük – szinte korlátlan mennyiségi újabb elemzés írható. Az „elemi tények” ugyanis az intézményeken, sőt akár tanszékekben belül érdekcsoportok harcaként, vagy éppen miniszteriumi tisztsiselőcsoportok konfliktusában születnek meg. Az erről szóló esettanulmányok még nagyon-nagyon hosszú ideig töredékesek maradnak majd, míg ki nem bontakoznak e konfliktusok közös algoritmusai. Ha egyszer elérkezünk ide, akkor megszűlik a felsőoktatástörténet politológiai paradigmája.

A Ladányi-színtézis viszont a felsőoktatástörténeti rész statisztikai, politikatörténeti, és intézménytörténeti paradigmájának (paradigmáinak...) – gyanunk szerint meghaladhatatlan – csúcspontja. Azt hiszem, a továbbiakban egyszerűen nem szabad tanár-szakos diplomát adni annak, aki ezt a könyvet nem ismeri, s ahogyan eddig, továbbra sem szabad felsőoktatáskutatónak elismerni azt, aki e rövid összefoglalás „mögött álló” Ladányi könyveket nem dolgozta fel.

(*Ladányi Andor: A magyar felsőoktatás a 20. században. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1999.*)

Nagy Péter Tibor

A FELSŐOKTATÁS LEHETŐSÉGEI – VILÁGBANKI SZEMMEL

A felsőoktatás felelős a vezetők képzéséért és alapot teremt a gazdasági növekedéshez. Ezt felismerve a fejlődő országok sokat fektettek be a felsőoktatásba. A Világbank is segítséget nyújtott ehhez a fejlesztéshez.

Az elmúlt húsz év alatt a felsőoktatásba lépők aránya az alacsony bevételű országokban átlagosan 6,2 százalékkal nőtt, a magasabb jövedelmű országokban ez a növekedés 7,3 százaléknyi. A legtöbb országban ez a gyors növekedés a minőség romlásához vezetett, s a társadalmi források jelentős részét át kellett irányítani a felsőoktatásba. Mivel az egy főre eső képzési költség a felsőoktatás területén általában jelentősen meghaladja a közoktatás költségeit, a felsőoktatási expanzióval párhuzamosan széles körben elfogadottá vált, hogy átfogó reformokra van szükség.

A Világbank által kiadott tanulmány felvázolja a Világbank működési és politikai vizsgálatainak eredményeit, valamint áttekintést ad az ezen a területen fellelhető irodalomról és tapasztalataikról. Vizsgálataik során gazdag tapasztalatokra tettek szert, széleskörű konzultációt folytattak a fejlődő országokban a felsőoktatás területén tevékenykedő politikusokkal, döntéshozókkal, külső finanszírozók képviselőivel és az akadémiai világ elismert képviselőivel. A tanulmány célja részben az, hogy következetéseket vonjon le a napjainkban folyó kutatásokból és informálja ezekről mind a Bankot, mind a közvéleményt.

A vékony kötet a Világbank által kiadott sorozat harmadik kötetének jelent meg. A tanulmány közelébbről egy olyan kutatás része, ami arra irányult, hogy a Világbank oktatási finanszírozását hatékonyabbá tegyék. Az első két kötet az alsó fokú, illetve az ezt követő szakmai képzésekéről szól, s sorozat negyedik kötete az oktatáspolitikáról ad áttekintést, és tartalmaz erre vonatkozóan javaslatokat.

Az itt ismertetett jelentés a felsőoktatás krízisének főbb dimenzióit vizsgálja a fejlődő országokban, és felvázolja a sikeres reformok lehetőségét. A reformok négy fő irányára koncentrálnak, amikor stratégiákat és lehetőségeket vizsgál a felsőoktatási rendszer hatékonyságának növelésére. Ez a négy fő irány a következő: 1) a felsőoktatási intézmények nagyobb differenciálása, beleértve a magán intézmények fejlődését, 2) a felsőoktatás változatosabb finanszírozása, 3) az állam szerepének újrdefiniálása a felsőoktatásban, nagyobb hangsúly fektetve az intézményi autonómára és felelősségre, valamint 4) annak a politikának a hangsúlyozása, ami határozottan a minőségnak és az igazságosságnak ad prioritást. Sok országban eddig is jelentős reformokat léptettek életbe. Ez a beszámoló a nemzetközi tapasztalatokból von le tanulságokat a reformok területén, ezek politikai lehetőségeit mutatja be azoknak az országoknak, akik a felsőoktatás fejlesztésének útját keresik, hogy jobban hozzájáruljan a gazdaság és a társadalom fejlődéséhez.

A könyv hat fejezetet oszlik. Az első fejezet ezek közül a Kihívások és kényszerök címet viseli. Kihívás-ként, illetve kényszerként említi meg a könyv azt, hogy